

2.7. Проблеми демократизації суспільства та розбудови правової держави в Грузії

Питання взаємозв'язку побудови правової держави як фактору розвитку демократичного суспільства в окремо взятих країнах досить часто піднімалося як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями минулого та сучасності.

Протягом останніх трьох десятиліть грузинська демократія пройшла довгий і нелегкий шлях. Декілька перших років після розпаду СРСР процес зародження демократії в Грузії проходив дуже нестабільно. Першого президента Грузії Звіада Гамсахурдіа, який очолив країну після здобуття незалежності, було позбавлено влади менш ніж через рік після обрання. Значною мірою так сталося тому, що він схилився до авторитарного типу правління і намагався перешкоджати більш-менш активним проявам демократії. Тому грузини розпочали боротьбу проти уряду, який самі ж обрали, бо авторитаризм в Грузії ніколи не сприймали – владі підкорялися неохоче, особливо радянській. Можливо тому феномен так званих «зłodіїв у законі» набув у Грузії загрозливих масштабів: краще зłodійські закони, ніж радянські. Невипадково після «Революції троянд» нова політична еліта крім інших справ у першу чергу зайнялася якраз зłodіями в законі та відправила їх всіх за ґрати або за межі країни. Бо при наявності паралельного правового поля, і вже тим більше зłodійського, неможливо було побудувати правову державу.

Другого президента Грузії Едуарда Шеварнадзе традиційно звинувачують у кумівстві та корупції. Окрім цього, йому так і не вдалося вирішити проблему посилення слабкої грузинської економіки. Е. Шеварнадзе пішов у відставку в 2003 р. після того, як його звинуватили в спробах фальсифікації результатів тогорічних парламентських виборів.

Унаслідок цього в Грузії відбулася вищезгадана «Революція троянд» (учасники якої вийшли на акції протесту з трояндами в руках), а вже в січні 2004 р. президентом країни був обраний Міхеїл Саакашвілі. Команді нового президента вдалося значно знизити рівень корумпованості уряду, дати поштовх до швидкого зростання економіки і зміцнити молоду грузинську демократію.

Економічне зростання, яке почалося в країні під керівництвом Саакашвілі, дозволило Грузії здобути статус «найбільш прогресуючої країни» відповідно до Індексу економічної свободи, який розраховується дослідницьким центром «Ерїтейдж Фаундейшн» (Heritage Foundation). З 1996 по 2019 рр. за показником економічної свободи Грузія піднялася із 124-го місця до 16-го.

По тому, як партія М. Саакашвілі «Єдиний національний рух» програла на парламентських виборах 2012 р., до влади в країні прийшла «Грузинська мрія», яка з тих пір зберігала за собою більшість місць в парламенті. Протягом останніх років ця партія, за словами її керівників та спікерів,

продовжує боротися з корупцією в Грузії і сприяє проведенню економічних реформ.

Однак, з точки зору деяких дослідників, у дійсності ситуація в країні не настільки ідеальна. Зокрема, російський політик та правозахисник Н. Гулевська, вважає, (й на нашу думку цілком слушно), що Грузія навіть після широковідомих зусиль М. Саакашвілі не змогла стати повноцінною сучасною демократичною правовою державою. А наразі фактично вся тодішня група реформаторів, які несли відповідальність за втілення у життя європейського вектору розвитку, або ув'язнені, або виїхали за кордон і, відповідно, засуджені до позбавлення волі заочно. Нове керівництво Грузії, яким фактично керує Бідзіна Іванішвілі, практично знищило всі досягнення колишньої влади, і той факт, що вирок відносно Міхеїла Саакашвілі в західних країнах визнаний політизованим і не підлягає виконанню, говорить про те, що судова система в державі знову стала заангажованою та антидемократичною.

Також, на думку Н. Гулевської, причина нестабільності системи, яку створив М. Саакашвілі, була і залишається в невирішеності територіального та міжнаціонального конфліктів у Грузії. По всьому периметру кордонів РФ у тих країнах, які обирають вектор на зближення із Заходом і побудову демократичної правової держави, незабаром виникають проблеми з вирішенням національних міжетнічних питань. А оскільки Грузія, як і майже всі країни пострадянського простору, успадкувала певні риси імперіалізму та шовінізму, позитивного рішення абхазької і осетинської проблем у найближчому майбутньому чекати не доводиться. Це означає, що Грузія з високим ступенем вірогідності продовжить топтатися на місці. Лише вирішивши свої територіальні та міжнаціональні питання, у Грузії є позитивне майбутнє, інакше такий стан розірваності держави може тривати нескінченно, заважаючи грузинам стати сучасною прогресивною цивілізованою демократичною державою.

Аналізуючи досвід Грузії в побудові незалежної демократичної держави та ринкової економіки, у перші роки незалежності варто зазначити наступне. Перехід до демократії не є простим, однорідним процесом і не завжди, особливо на першому етапі, призводить до стабільності і прогресу в економічній сфері. Більш того, демократія, особливо нова, не завжди стабільна, завжди є можливість її переродження в авторитарний режим, і навіть відносно розвинена країна може зіткнутися з економічним спадом. Грузія є чудовим прикладом цього: будучи однією з найбільш багатих республік колишнього Радянського Союзу, через чотири роки після проголошення незалежності вона виявилася у числі найбідніших країн регіону.

Крім цього, економічні успіхи це лише один з боків трансформації, вони значною мірою залежать від досягнень і в інших сферах, особливо в політичній. Незважаючи на серйозні досягнення в політичній модернізації, навіть сьогодні важко сказати, яким буде її кінцевий результат. З одного

боку, першим грузинським лідерам вдалося стабілізувати політичну ситуацію в країні, знизити злочинність. Зокрема, 1996 р. став першим роком без політичних вбивств і політичного терору. Парламент прийняв Конституцію і кілька важливих законів: про землю, про Національний банк Грузії, про банківську систему, про Конституційний суд тощо. Рейтинг президента Е. Шеварнадзе був високий та стабільний, країна мала досить дієвий уряд. Починався процес реформування та децентралізації системи державного управління. Також, на відміну від деяких інших пострадянських республік, у Грузії не заборонялися і не переслідувалися опозиційні партії.

Однак були й негативні моменти. Вся система управління була сформована під одну конкретну людину – Едуарда Шеварнадзе. Популярність парламенту була вкрай низька й через вузькість сфери своєї формальної компетенції він не робив істотного впливу на формування зовнішньої та внутрішньої політики країни. Уряд і вся виконавча влада повністю залежали від президента. Судова влада тільки проходила процес реформування і практично не робила впливу на політичне життя. Інші фактори, які зазвичай сприяють успішній демократичній трансформації (ступінь об'єднання еліт, розвиток політичних партій і громадянського суспільства тощо) також були порівняно слабкими. Інститути громадянського суспільства все ще знаходилися в зародковій стадії розвитку, політичні партії були непопулярні і слабкі. Сукупна дія всіх цих факторів призвела до того, що президент Е. Шеварнадзе і його адміністрація були на той час в Грузії домінуючими політичними інститутами.

Існування сильної і неконтрольованої президентської влади на початковому етапі демократичної трансформації може виявитися небезпечним для майбутніх реформ. Основною проблемою є персоніфікація політичної влади, яка відтворює популістських і харизматичних лідерів. Вона також викликає поляризацію суспільства і розколює політичні еліти на прихильників і опонентів єдиного лідера, який перебуває при владі. Всі ці негативні наслідки проявлялися в Грузії і викликали сумніви та побоювання щодо долі порівняно слабкої і молоді грузинської демократії. Однак населення Грузії під час парламентських виборів 1995 р. продемонструвало прагнення побудови демократичного суспільства, відкинувши кандидатів від комуністів і інших тоталітарних партій. (Комуністична партія того року набрала 4,49% голосів виборців та не пройшла до парламенту). Водночас, поява перших ознак формування громадянського суспільства і вільних засобів масової інформації, існування різноманітних політичних партій, та певні економічні досягнення дозволяли висловлювати обережні сподівання щодо перспектив розвитку Грузії.

Останніми місяцями Грузія зіткнулася з проблемою масових народних протестів. Враховуючи відому проблему непотизму (кумівства) в нинішньому уряді Грузії, зростання домінування правлячої партії «Грузинська мрія» та занепокоєння серед громадян зниженням множинності в медіа-пейзажі країни, зазначені демонстрації викликають питання – що ми

наразі спостерігаємо – фатальне погіршення розвитку демократії у Грузії чи, навпаки, нову форму її розвитку?

Хоча ніхто не заперечує, що шлях Грузії до демократії є ще далеко не повним чи досконалим – колись країну вважали головним прикладом демократизації в пострадянському світі, особливо порівняно з багатьма її колишніми радянськими співвітчизниками. За Індексом сприйняття корупції Transparency International за 2017 р., Грузія посіла 46-е місце, опинившись вище таких країн, як Греція, Болгарія та Італія, і незначно програючи Іспанії та Португалії. Грузія також перевершує всі інші пострадянські країни (окрім країн Балтії) за індексом Freedom House 2018. Набравши близько 27 балів, Грузія знову ж таки перевищує показники, таких членів ЄС, як Угорщина, Хорватія, Болгарія та Греція за Індексом світової свободи преси за 2018 р. За показниками The Economist's Democracy Index Грузія не перевершила будь-яких членів ЄС, але займає місце поряд з Польщею, Угорщиною і Румунією та знову ж значно перевершує своїх колишніх сусідів по СРСР. Ці показники, переважно, результат розвитку останніх п'ятнадцяти років після «Революції троянд» в Грузії 2003 р., яка спрямувала країну до кардинального проєвропейського курсу.

Нещодавні масові протести, принаймні, здається, сигналізують про те, що деякі речі у Грузії не такі, як мали б бути з точки зору її громадян. Зокрема 12 травня 2019 р. відбулися протести після нападу поліції на популярний нічний клуб Bassiani у Тбілісі. Ці протести, в яких брала участь грузинська молодь, не просто стали наслідком нападу на їхнє улюблене місце спілкування. Цей наліт став символізувати більш значні проблеми, що торкаються Грузії у цілому.

Таким чином, подальша перспектива довгого та неоднозначного шляху Грузії до демократії наразі здається більш складною, ніж це видавалося за часів керівництва М. Саакашвілі, який і досі розшукується в Грузії за звинуваченням у зловживанні владою, хоча сам М. Саакашвілі звичайно ж заявляє, що подібні звинувачення щодо нього є несправедливими і мотивованими політично.

Більш того, на погляд дослідників, нинішній політичний клімат Грузії вже здається менш сприятливим для розвитку демократії ніж той, що існував кілька років тому. Загалом, його нинішні елементи створюють потенційно небезпечний коктейль для демократичних інституцій Грузії, оскільки посилення контролю над різними рівнями влади та громадського життя може надати «Грузинській мрії» можливість повільно, але впевнено узурпувати все більше влади. Якщо багатовекторність у засобах масової інформації та діяльності політичних партій Грузії поступово зменшується, а корупція залишається широко розповсюдженою, чи є на сьогодні можливість говорити про продовження існування демократії в Грузії?

Напевно так. Нещодавні масові акції протесту у Тбілісі, а останнім часом і в інших містах по всій країні, свідчать про те, що демократичний дух Грузії не менш сильний ніж раніше. Американський політолог та філософ

Шелдон Волін називав демократію «проектом, що стосується політичного потенціалу простих громадян». Точка зору Ш. Воліна полягала в тому, що демократія не просто втілюється в її інституціях у певній країні, але, що найважливіше, у політичній діяльності її народу.

Отже, хоча правляча партія «Грузинська мрія» звичайно ж може намагатися консолідувати свої інституції в Грузії, її громадяни демонструють, за словами Ш. Воліна – «свої можливості стати політичними одиницями шляхом самовідкриття загальних проблем та способів дій для їх реалізації».

Цілком можливо, що «Грузинська мрія» недооцінила рівень того, наскільки громадяни Грузії пройнялися духом демократії, і тепер відмовляються його відпускати.

Згаданими демонстраціями грузини показують саме той політичний потенціал, на який посилався Шелдон Волін. Ще більш обнадійливим є факт широкого залучення до протестів грузинської молоді. Це свідчить про те, що, не зважаючи на події останнього часу, демократичний дух Грузії продовжує існувати та діяти.

Оцінка процесу демократизації Грузії, на основі участі її громадян у процесі її втілення, передусім окреслює позитивні уявлення про наявність демократичної життєздатності країни.

Грузія в даний час показує, що певні дефекти (як-то деякі проблеми з вирішенням питань корупції, свободи преси тощо) можуть навіть послужити зміцненню її демократії завдяки широкій участі громадян у політичному житті.

Які ж моменти пов'язані з розвитком демократії в Грузії погіршуються чи навпаки покращуються?

Засновники грузинської громадської організації The Institute for Development of Freedom of Information (IDFI) (Інститут розвитку свободи інформації (IDFI) – Леван Авалішвілі та Джорджі Клідіашвілі нещодавно представили свій варіант дослідження рівня демократизації Грузії з 1990 по 2017 рр.

На їхню думку, оцінка демократії як форми правління завжди була суперечливою серед практиків та вчених-юристів. Єдиної системи присвоєння демократичного статусу країнам не існує. Однак існують різні методи, які використовуються для оцінки якості демократії та для складання рейтингу демократичних держав у всьому світі. Згадані науковці застосували метод V-Dem.

З дослідниками, керівниками проектів, регіональними менеджерами, координаторами країн, асистентами в галузі досліджень та понад 2500 експертами V-Dem є одним з найбільших проектів збору даних із соціальних наук, орієнтованих на дослідження. База даних V-Dem містить понад 19 мільйонів точок даних.

Аналіз даних показав, що у Грузії, порівняно з 2016 р., макропоказники якості демократії у 2017 р. незначно покращилися. При цьому можна

конкретно визначити, що заважає швидкому та сталому розвитку якості демократії в Грузії. В останні роки погіршилися наступні сфери: свобода вираження поглядів та доступ до альтернативних джерел інформації, рівність перед законом та свобода особистості, незалежність судів, доступ до правосуддя, свобода культурного самовираження та рівність соціальних класів, зменшення числа критичних ЗМІ, посилення цензури в Інтернеті тощо.

Однак, водночас, у 2017 р. всі показники у рамках теми виборів та громадянського суспільства були покращені. Урядова цензура на засоби масової інформації дещо зменшилася. Також певною мірою покращується участь громадянського суспільства у політичних процесах тощо.

Відповідно до звіту американської правозахисної організації Freedom House Грузія опинилася серед країн, які згідно правозахисникам, у 2018 р. підлягають особливому контролю з боку міжнародного співтовариства.

У той же час Грузія як і раніше знаходиться у категорії «частково вільних» країн. Цей статус країна зберігає з 1998 р. При цьому Грузія випереджає всі інші держави в регіоні за кількістю балів, що визначають рівень політичних прав і громадянських свобод.

Політичні права та громадянські свободи оцінюються Freedom House за семибальною шкалою, де 1 бал – найкращий показник, а 7 балів – найгірший.

Грузія у 2018 р. набрала по 3 бали в обох категоріях. Для порівняння – Вірменія, яка також є «частково вільною» – 5 (політичні права) і 4 (громадянські свободи), у той час як «невільні» – Туреччина – 5 і 6 відповідно, а Азербайджан і Росія набрали по 7 (політичні права) і 6 (громадянські свободи) балів.

Окуповані регіони Грузії – Південна Осетія і Абхазія, були віднесені до категорії «спірних територій». За результатами дослідження, Південна Осетія, також, як і в попередні роки, визнана «невільною» – з 7 балами в плані політичних прав, і з 6 балами, що визначають рівень громадянських свобод. Що стосується Абхазії, регіон продовжує бути «частково вільним», з 4 балами в рейтингу політичних прав і 5 балами – цивільних свобод.

За останнім індексом демократії, проведеним Відділом економічної розвідки – Economist Intelligence Unit (EIU) демократичні процеси в Грузії різко знизилася. Спираючись на показники, що вимірюють виборчі процеси та плюралізм, функціонування влади, політичну участь, демократичну політичну культуру та громадянські свободи, Грузія в період з 2017 по 2018 рр. опустилася з 78-го на 89-е місце з 167.

Як відомо, членство в НАТО та Європейському Союзі вже давно є головною зовнішньополітичною метою Грузії. Є кілька причин, чому цього не було досягнуто, і ці причини мало стосуються рівня демократії в Грузії. Однак добре відомо, що для тих держав, які прагнуть до згаданого членства, бути демократичною країною вкрай важливо.

На даний момент занепад грузинської демократії недостатньо критичний, щоб підірвати потенціал інтеграції з НАТО та ЄС. Однак, Грузія

повинна зробити все можливе, щоб принаймні зберегти своє демократичне обличчя.

Успіх грузинської демократії важливий і для Європейського Союзу, який постійно підтримує демократичний розвиток Грузії. Поширення демократії є однією з чітких цілей політики сусідства ЄС. Не випадково, серед країн Східного партнерства більш демократичні країни, випереджають у своєму ступені інтеграції до ЄС інших.

Таким чином, можна стверджувати, що чим більше країна намагається розвивати демократію в регіоні, тим більше вагомих наслідків це має для ЄС. І це одна з причин, чому Росія намагається перешкоджати демократичним процесам в країнах, які є спільними сусідами РФ та Європейського Союзу. Бо авторитарні уряди мають менший потенціал для дружніх відносин та можливої інтеграції з Євросоюзом. І це, разом з відсутністю легітимності цих режимів, робить їх більш сприйнятливими до впливу Росії.

Лише вирішивши свої територіальні та міжнаціональні питання, у Грузії є позитивне майбутнє, інакше такий стан розірваності держави може тривати нескінченно, заважаючи грузинам стати сучасною прогресивною цивілізованою демократичною державою.

Перехід до демократії не є простим, однорідним процесом і не завжди, особливо на першому етапі, призводить до стабільності і прогресу в економічній сфері, прикладом тому є Грузія на перших етапах незалежності.

В оцінках різних грузинських та міжнародних дослідницьких організацій не існує єдиної думки щодо нинішнього рівня демократичного розвитку Грузії.

Враховуючи прагнення Грузії стати членом НАТО та Європейського Союзу, питання побудови правової держави та демократичного суспільства є для неї вкрай важливим.

Оскільки Україна, як і Грузія, прагне здобути членство НАТО та Європейському Союзі, і має певні проблеми в процесі розбудови демократичного суспільства та правової держави, то детальне вивчення відповідного грузинського досвіду може стати надзвичайно корисним для нашої країни.